

CZU: 81`255.4:03.112.2=135.1

[https://doi.org/10.59295/sum10\(200\)2024_26](https://doi.org/10.59295/sum10(200)2024_26)

PERSPECTIVA FIDELITĂȚII ÎN TRADUCERILE OPEREI HERTEI MÜLLER

Anca GORBAN-COJOCARIU,

Colegiul Național Mihai Eminescu din Suceava, România

Cărțile Hertei Müller se adresează prin specificitate unui public cititor destul de vast. Traducerile însă, limitează sfera înțelegerii, întrucât fie redau netraduse structuri din cultura germană, fie anulează vocea scriitoarei în favoarea talentului scriitoricesc al traducătoarei. Opera Hertei Müller se dovedește mult mai traductibilă pentru cititorul român decât pentru oricare alt cititor. Chiar și pentru germani, proza scriitoarei pune pe alocuri probleme, mai ales atunci când jonglează cu versuri din cântecele populare românești, când rostește blesteme de dragoste sau când înjură cu patos asemenea românilor bănățeni. Traducerile după operele scriitoarei germane tind să evite mijloacele de intensificare din textul-sursă și să exagereze trăsăturile limbii-țintă.

Cuvinte cheie: *traducere, text, reconstrucție, sens, fidelitate, context, limbă.*

THE PERSPECTIVE OF FIDELITY IN THE TRANSLATIONS OF HERTA MÜLLER'S WORK

Herta Müller's books are specifically addressed to a fairly wide readership. Translations, however, limit the scope of understanding, as they either reproduce untranslated structures from German culture, or cancel the writer's voice in favour of the translator's writing talent. Herta Müller's work proves much more translatable for the Romanian reader than for any other reader. Even for Germans, the writer's prose causes problems in some places, especially when she juggles lines from Romanian folk songs, when she utters love curses or when she curses with pathos like Romanians from Banat. The translations of the works of the German writer tend to avoid the means of intensification from the source text and exaggerate the features of the target language.

Keywords: *translation, text, reconstruction, meaning, fidelity, context, language.*

Marea majoritate a teoriilor asupra sensului (teoria lui Ferdinand de Saussure, principiul compoziționalității, teoria prototipului, etc.) derivă de la teoriile lui Aristotel și Platon, nereușind să se desprindă complet de cadrul tradiționalist de abordare al subiectului. În urma reanalizării celor mai semnificative dintre aceste teorii se constată faptul că singura dintre ele care analizează sensul dincolo de suma sensurilor fiecărui cuvânt în parte este cea a lui Alfred Tarski și are la bază valoarea logică a propoziției, respectiv adevărat sau fals, în raport cu realitatea extra-lingvistică. Totuși, nici chiar această abordare nu reușește să acopere întreaga arie problematică referitoare la fenomenele care au loc într-un act de comunicare autentică.

În ce privește perspectiva pragmatică asupra sensului, aceasta are la bază faptul că un act de comunicare nu se realizează exclusiv prin intermediul propozițiilor sau frazelor corect construite din punct de vedere semantic și gramatical, ci și prin intermediul unor cuvinte izolate, a unor mesaje scurt-circuitate care pot fi decodate doar cu ajutorul procedeeleor pragmatice, în funcție de intenția vorbitorului și de particularitățile contextuale în care se realizează respectivul act de comunicare. În acest sens, aspecte pragmatice ca de exemplu: cuvintele deictice, referința, presuposițiile, depind în mare măsură de contextul actului de comunicare în care au fost utilizate.

În același proces de redare a unui text dintr-o limbă în alta, important este a se afla în ce măsură sensul transferat din limba sursă în limba țintă este conservat, alterat sau pierdut. Problema unei traduceri a culturilor este întotdeauna rezolvată până într-un anumit grad, căci, într-un anumit grad, ea rămâne de nerezolvat. Aici, ca și în alte cazuri, traducătorul trebuie să se sprijine pe participarea cititorului la jocul lingvistic al traducerii și pe contribuția istoriei în procesul traductiv. Așadar, traducătorul nu este un simplu producător de texte pe baza altor texte, ci expert, cu competențe, atribuții și responsabilități precise, un expert care își

desfășoară activitatea în cooperare cu alți „actanți” implicați în actul traductiv. Traducerea textelor nu este un act pur lingvistic, ci un act complex de natură lingvistică, hermeneutică (căci textele trebuie interpretate) și semiologică (pentru că trebuie decodate semne și simboluri).

Personal, considerăm traducătorul ca fiind mediator și creator în același timp, adică un autor ancorat într-un anumit timp istoric, având la dispoziție modalități și mijloacele de informare, dar și de expresie specifice unui anumit stadiu de evoluție a limbii și culturii. Pentru desemnarea „științei traducerii” și a obiectului acesteia, în limba germană sunt folosiți mai mulți termeni, de exemplu:

- Theorie der Übersetzung, Übersetzungswissenschaft, Translatologie – pentru traductologie;
- Übersetzung, Sprachmittlung, Translation – pentru obiectul traductologiei.

Întrucât în limba comună și în vorbire, „traducere” este cuvântul cel mai folosit pentru a desemna transpunerea în altă limbă, atât a textelor cu formă fixată, perfect reproductibilă, cât și a mesajelor sau discursurilor orale, dar, din necesități de precizie terminologică, folosim și termenul mediere lingvistică pentru a desemna actele de traducere și interpretariat. Însă unii teoreticieni ai traducerii (printre care Otto Kade, Hans Josef Vermeer, Katharina Reiß) au considerat sfera noțiunii mediere lingvistică prea îngustă pentru a face referință la actul traductiv, întrucât acesta presupune, pe lângă mediere lingvistică, și mediere culturală. Alți termeni de bază, cum ar fi echivalență, fidelitate sau adecvare, nu exprimă în toate teoriile traducerii mereu aceeași noțiune și de multe ori, în loc să lămurească lucrurile, le complică.

În prezenta lucrare utilizăm termenii mediere lingvistică și mediator lingvistic, considerând că aceștia exprimă implicit aspectul transferului cultural, căci, după cum sesizează Ioan Oprea „[...] traducerea este mai mult decât transpunerea elementelor unui text sau decât transpunerea textului respectiv, fiindcă este, de fapt, transpunerea unui mod de gândire în altul (situație previzibilă din relația nemijlocită dintre limbă și gândire), este transpunerea dintr-o cultură în alta (datorită relației dintre limbă și cultură), dintr-o tradiție în alta (fiindcă orice limbă este urmarea unei tradiții și expresia unei tradiții), dintr-o lume în alta (ținând cont că fiecare limbă reprezintă și un mod de a vedea realitatea, specific comunității care o vorbește)” [1, p. 340]. Lingvistul amintește în studiul său și cele trei „legi” ale textului tradus, identificate de Roger T. Bell în lucrări din secolele anterioare, convertite în exigențe ale actului traductiv:

- 1) Traducerea trebuie să ofere o transcriere completă a ideilor din lucrarea originală.
- 2) Stilul și maniera de a scrie textul tradus trebuie să corespundă celor din textul original.
- 3) Traducerea- rezultat trebuie să aibă natura unei compoziții originale

Pe de altă parte, teoreticienii Katharina Reiß și Hans J. Vermeer sintetizează procesul traductiv în șase reguli traductologice, prezentate în capitolul Rezumatul teoriei generale a traducerii [2, p. 119]:

- 1) O traducere este condiționată de scopul acesteia.
- 2) O traducere este o ofertă de informații în cultura și limba țintă, raportată la o ofertă de informații din cultura și limba sursă.
- 3) O traducere este o imagine ne-univoc inversabilă a unei oferte de informații.
- 4) O traducere trebuie să aibă coerență internă.
- 5) O traducere trebuie să aibă coerență în raport cu textul sursă.
- 6) Regulile prezentate mai sus sunt ordonate ierarhic, în sens descrescător din punct de vedere al importanței.

Interesantă este desemnarea atât a textului sursă, cât și a produsului actului traductiv ca ofertă de informații în regula 2, adică drept întreg a cărui elemente și componente pot prezenta relevanță diferită pentru diverși receptori, în diverse situații. În regula 4 întâlnim termenul de coerență internă, care reprezintă coerență intratextuală, iar în regula 5 apare noțiunea coerență în raport cu textul sursă, adică coerență intertextuală.

În acest sens, lingvistul Ioan Oprea, referindu-se la reconstrucția textului în traducere (în special a textului filozofic) pornește de la o afirmație a lui Paul Ricoeur: „În mod realist, Paul Ricoeur apreciază că o traducere bună trebuie să țintească spre o echivalență cu originalul, iar nu spre o identitate cu el, fiindcă aceasta nu s-ar putea realiza.” [3, p. 295].

Așadar, putem afirma că traducerea unui text este reușită dacă redă ideile dezvoltate de autor, în înlănțuirea și cu fundamentarea din original. În cazul în care în textul original exista propuneri terminologice sau ter-

meni particularizați semantic, aceste particularizări trebuie ilustrate atunci când nu pot fi intuite din context. Considerăm, ca la nivel textual, e necesar a fi refăcută pe terenul limbii țintă forma discursivă a textului original. Observăm, așadar, că nu numai în cazul traducerii ci și în cazul adaptărilor culturale, nu numai în cazul textelor comune ci și în cazul textelor literare, aprecierea textului tradus din perspectiva fidelității față de original nu va viza imposibilul reprezentat de cerința identității cu acesta. Receptarea textului reprezintă o permanentă interpretare, nu numai în cadrul traducerii interlingvistice, ci și în cadrul traducerii intralingvistice (care însoțește lectura și citarea).

Observăm că redarea în românește a discursului Hertei Müller din textele scrise în limba germană nu reprezintă o imagine în oglindă a originalului, dar ar putea fi o variantă a acestuia în măsura în care trăsăturile lui pot fi receptate corect pe terenul limbii române și al culturii acesteia, ținând cont de faptul că textul românesc este construit prin procedee proprii, în parte diferite de cele ale textului german și structurat potrivit sintaxei limbii române. Ne interesează, așadar, maniera de redare în românește a discursului scriitoarei germane pentru a afla în ce măsură a constituit aceasta o contribuție critică la înțelegerea operei traduse. Umberto Eco menționa, în acest sens: „O traducere te îndreaptă mereu spre un anumit tip de lectură a operei, așa cum face critica propriu-zisă, fiindcă, dacă traducătorul a negociat, alegând să dea mai multă atenție anumitor niveluri ale textului, a atras astfel, în mod automat atenția asupra acestora” [4, p. 250].

Scopul prezentei lucrări îl constituie analiza comparativă a trăsăturilor discursive în textele Hertei Müller scrise în germană și apoi în cele redată în românește pentru a putea identifica o serie de mijloace, de instrumente cu care a operat traducătorul în decursul actului traductiv. Este important, de asemenea, de observat în ce măsură textul redat în limba țintă păstrează aceleași trăsături discursive sau la ce nivel al limbii suferă modificări. Materialul factic pe care am întemeiat corpusul de studiu constă în fragmente din romanele autoarei germane Herta Müller „Der Fuchs war damals schon der Jäger” tradus în românește de Nora Iuga „Încă de pe atunci vulpea era vânătorul” și „Reisende auf einem Bein” tradus din germană de Corina Bernic „Călătorie într-un picior”.

Înainte de a trece la analiza fragmentelor, ne oprim asupra traducerii titlurilor celor două romane din care am selectat corpusul de texte. Der Fuchs war damals schon der Jäger s-ar traduce, respectând sintaxa propoziției Vulpea era de atunci deja vânătorul. Traducătoarea optează pentru varianta antepunerii adverbilor de pe atunci și încă pentru a atrage atenția receptorului asupra cadrului temporal de referință (atunci-perioada regimului totalitar) și mai ales asupra acestui deja, încă, în varianta finală Încă de pe atunci vulpea era vânătorul ce se constituie într-o modalitate de „ambriere prin care enunțul este ancorat în situația enunțiativă” [5, p. 129].

Specificitatea limbii germane impune ordinea aceasta a adverbilor, mai întâi cel temporal damals (pe atunci) și apoi cel modal schon (deja, încă), dar rolul modalului este mai important căci lămurește co-enunțiatorul asupra menținerii și în prezent a contextului (a se subînțelege- vulpea este și astăzi vânătorul). Alte exemple de topică specifică, în privința adverbilor: „Am morgen in der Schule hat ein Kind zu Adina gesagt, der Himmel ist heute so anders”. Dimineața, la școală, un copil i-a spus Adinei, cerul este altfel astăzi”.

Al doilea titlu Reisende auf einem Bein s-ar traduce Cel care călătorește într-un picior. Opțiunea traducătoarei de a înlocui un substantiv provenit din verb la modul gerunziu cu un substantiv propriu-zis este de neînțeles în contextul în care accentul în roman cade pe evoluția protagonistei, Irene, o tânără care se simte neadaptată atât în țara în care a emigrat cât și în „cealaltă țară”.

Un alt aspect relevant, observabil la nivelul corpusului de texte este rezistența la traducere a unor structuri ale limbii germane determinată de specificitatea acestora. Christiane Nord [6, p. 256] menționează existența unor dificultăți de traducere de natură subiectivă, care reprezintă efectiv alegerea traducătorului, așa cum am arătat în cazul celor două titluri de romane, dar aduce în discuție și existența unor dificultăți de ordin obiectiv. Între acestea aș putea accentua, în primul rând, dificultățile de ordin lingvistic rezultate din diferența dintre cele două sisteme ale limbii.

Fragmentele următoare, extrase din romanul Hertei Müller „Der Fuchs war damals schon der Jäger” tradus în românește de Nora Iuga „Încă de pe atunci vulpea era vânătorul” exemplifică o serie de structuri morfosintactice specifice limbii germane, împreună cu soluțiile lor din limba română:

Und an der Ecke, wo der Zaun sich bis zur Schiene vordrängt und ein Ast das helle Fenster streift, singt das Kind mit abwesender Stimme in den Wagen: Immer drückt mich der Gedanke Mein Haus und mein Feld zu verkaufen. Die Mutter senkt den Kopf und sieht auf den leeren Boden, der Zwerg senkt den Kopf, Clara senkt den Kopf. Unter den Schuhen singen die Schienen mit. Die Halteschlingen wiegen sich und horchen.	Și la colț, unde gardul a înaintat până la șină și o creangă atinge fereastra luminată, copilul cântă cu o voce absentă în vagon: Și mereu mă bate gândul să-mi vând casa și pământul. Mama își lasă capul în jos și vede podeaua goală, piticul își lasă capul în jos, Clara își lasă capul în jos. Sub pantofi șinele cântă laolaltă. Mânerele se clatină și ascultă.
Am Morgen in der Schule hat ein Kind zu Adina gesagt, der Himmel ist heute so anders. Ein Kind, das zwischen den anderen Kindern immer sehr still ist. Seine Augen stehen weit voneinander entfernt, das macht seine Schläfen schmal.	Dimineața, la școală, un copil i-a spus Adinei, cerul este altfel astăzi. Un copil care este totdeauna foarte tăcut în comparație cu alții. Ochii lui sunt îndepărtați mult unul de altul, ceea ce îi îngustează tâmples.
Das Kind mit den weit auseinander liegenden Augen und schmalen Schläfen trägt ein Bild vor dem Gesicht. Auf dem Bild ist die Stirnlocke und das Schwarze im Auge.	Copilul cu ochii foarte îndepărtați și tâmples înguste duce un tablou pe care și-l ține în față. În tablou sunt ondulele de pe frunte și negrul ochilor.
Die Taschenlampe wühlt in der dunklen Tasche, der Kamm liegt ganz oben, die Nagelschere auf dem Boden, die Zahnbürste zwischen den Strumpfhosen.	Lanternă scotocește în geanta întunecată, pieptenul e sus de tot, foarfeca de unghii la fund, periuța de dinți între dresuri.
Erwache Rumäne aus deinem ewigen Schlaf. (...) Heute heiter, morgen heiter Wird die Sache noch ein bisschen weiter.(...) Noch ein Fick, Fick, Fick Noch ein Fick, Fick, Fick Immer vorwärts nie zurück	Deșteaptă-te, române, din somnul cel de moarte. (...) Și-altă dată și-altă dată, O s-o facem și mai și mai lată. (...) Înc-un pic, pic, pic Înc-un pic, pic, pic pân' n-o mai rămânea nimic.

Foarte interesante sunt observațiile la nivel sintactic, dar și lexico-gramatic. La nivel sintactic, este ușor de observat topica schimbată a subiectului singt das Kind - copilul cântă, ținând cont de faptul că în limba germană topica este fixă și impune poziționarea predicatului pe locul 2 în propoziție, indiferent ce parte de propoziție se află în debutul enunțului.” Și la colț (...) copilul cântă cu o voce absentă în vagon.” Intercalarea propozițiilor circumstanțiale de loc, coordonate, nu schimbă regula topicii germane. O modalitate eficientă de accentuare la nivelul propoziției și al frazei în limba germană este această topică în care pe primul loc este pus circumstanțialul de timp sau de loc, urmat de o propoziție atributivă sau de un atribut dezvoltat: Und an der Ecke, wo der Zaun sich bis zur Schiene vordrängt (...) singt das Kind./ Și la colț, unde gardul a înaintat până la șină, (...) copilul cântă. La nivel lexico-semantic, se remarcă versurile: Heute heiter, morgen heiter/Wird die Sache noch ein bisschen weiter. (...) Și-altă dată și-altă dată /O s-o facem și mai și mai lată. (...) care au necesitat, de fapt traducerea în limba germană inițial căci aparțin culturii române. Observăm cum limba sursă devine limbă țintă într-un prim proces de traducere, aparținându-i scriitoarei, iar mai apoi un nou proces de re-traducere prin intermediul procesului traductiv al traducătoarei. Varianta în limba germană reflectă un proces parțial de traducere, prin care doar o parte din textul sursă (din limba română) este transpus deoarece factorului temporal îi este permis să domine contextul prin instaurarea ideii de repetabilitate în defavoarea ideii de „stare de bine, de petrecere”. Versurile sunt o reprezentare a culturii române pe care limba germană nu reușește s-o reflecte decât parțial.

Același lucru putem afirma despre traducerea imnului de stat al României, care citit în limba germană nu dezvoltă aceleași conotații. Mai mult decât atât, Herta Müller înlocuiește în versul : Erwache Rumäne aus deinem ewigen Schlaf. (...) Deșteaptă-te, române, din somnul cel de moarte (...) articolul cel cu posesivul deinem direcționând greșit co-enunțiatorul către un alt referent. Ca mijloace de expresivitate în textele în proză, repetiția este un procedeu foarte productiv reprezentând o acumulare semantică ce pare a suplini afectivitatea, factorii subiectivi fiind extrem de implicați.

În structura: Immer drückt mich der Gedanke / Mein Haus und mein Feld zu verkaufen în care traducătoarea optează pentru introducerea unui „și” la începutul structurii din motive prozodice, am putea crede, pentru a menține o măsură a versurilor egală și implicit o armonie a ritmului. Aceste versuri au o tentă locală, specifică literaturii noastre populare din zona Banatului. Ele se regăsesc în folclorul bănățean sub forma „tot așa mă bate gândul cu varianta uite-asa mă bate gandu / să-mi vând casa și pământul”. Utilizarea verbului horchen – a ciuli urechea, o variantă populară a lui hören- a auzi devine în varianta actului traducativ -ascultă.

Următoarea serie de texte constituie un corpus extras din romanul Hertei Müller „Reisende auf einem Bein” tradus din germană de Corina Bernic „Călătorie într-un picior”.

Irene wünschte sich mehrere Körper, um die Kleider aus den Schaufenster zu tragen. Und Geld, um die Kleider zu kaufen. Und, dass man die Kleider nicht kaufen musste, nur borgen, sich müde tragen an ihnen, einige Tage.	Irene își dorea să aibă mai multe corpuri ca să poată purta hainele din vitrine. Și bani, să poată să le cumpere. Și, ca să nu trebuiască să le cumpere, doar să le poți împrumuta, să le porți întruna câteva zile până te sature de ele.
Die Schlafenden warteten starr. (...) Und die Passanten versammelten sich.	Adormiții așteptau încremeniți. (...) Iar trecătorii se adunau.
Wenn du nichts für dein Unglück tust, hatte Irene gefragt, hast du dann Glück.	Când nu vei mai face nimic pentru el, spusese Irene, atunci vei avea noroc.
Ich bin nicht heimatlos. Nur im Ausland. Ausländerin im Ausland.	Eu nu sunt fără de țară. Atât doar că mă aflu în străinătate. O străină în străinătate.

Este evident că dificultățile speciale în traducerea textelor autoarei au constat în redarea unui melanj lingvistic particular și bogat. Acest amestec creează distanță și acea ironie superioară a perspectivei supratemporale în aprecierea unor fenomene actuale. Deosebit de dificilă a fost, în cazul textului „Încă de pe atunci vulpea era vânătorul”, găsirea, respectiv re-crearea de corespondențe adecvate pentru grotescul situațiilor precum și selecția echilibrată a cuvintelor de origine străină, în vederea evitării în limba română a unei deformări stilistice exagerate. Transformările formale sub incidența forței modelatoare a limbii române, reamenajările discursului narativ tradus conform codurilor și practicilor literare din cultura noastră au conferit operei un aspect local. Adaptarea sau adecvarea s-a dovedit a fi o modalitate translativă recomandată tipului de discurs narativ. Aceasta a variat cantitativ de la schimbări stilistice la transpunere totală a acțiunii narative, justificate de skopos.

Concluzie

În concluzie, considerăm că redarea în românește a discursului narativ al Hertei Müller asigură funcționarea textului tradus ca echivalent în polisistemul literar românesc, demonstrând că traducerea nu mai trebuie privită ca un act de asimilare, ci ca pe o recunoaștere a diferenței, mai ales, interlingvistice și parțial interculturale, ținând cont de faptul ca între cultura sursă și cultura țintă nu este o diferență majoră. Fidelitatea față de textul sursă ar fi presupus uneori păstarea unor variante greșite, spre exemplu a versurilor populare, percepute astfel, de către scriitoarea minoritară germană ce a trăit în spațiul românesc. Modelul propus de Gideon Toury în lucrarea *Descriptive Translation Studies and Beyond*, ediția 1995 este adoptat de ambele traducătoare. Redarea în românește s-a făcut, astfel, conform nu doar principiului adecvării ci și conform principiului acceptabilității în raport cu limba română, orientând textele către publicul țintă în maniere care rămân tributare structurii și profilului profesional al traducătorului.

Referințe:

1. OPREA, Ioan. *Comunicare culturală și comunicare lingvistică în spațiul european*. Iași: Ed. Institutului European, 2008, 458 p.
2. REISS, Katharina / VERMEER, Hans J. *Grundlegung einer Translationstheorie*. Tübingen: Max Niemeyer, 1984, 245 p.
3. OPREA, Ioan. *Elemente de filozofia limbii*. Iași: Ed. Institutului European, 2007, 402 p.
4. ECO, Umberto. *A spune cam același lucru*, Experiențe de traducere, traducere de Alexandru Lazlo. Iași: Polirom, 2008, 400 p.
5. MAINGUENEAU, Dominique. *Analiza textelor de comunicare*, traducere de Mariana Șovea. Iași: Ed. Institutului European, 2005, 294 p.
6. NORD, Christiane. *Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approches Explained*. Manchester: St. Jerome, 1997, 154 p.
7. GORBAN-COJOCARIU, Anca. *Correspondențe discursive româno-germane în narațiunile Hertei Müller*, teză de doctorat, 2018, 157 p.

N.B.: Articolul a fost prezentat în cadrul conferinței cu participare internațională „Traduceri (traducători) fără frontiere”, desfășurată la 27 septembrie 2024, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.

Date despre autor:

Anca GORBAN-COJOCARIU, doctor în filologie, Colegiul Național Mihai Eminescu din Suceava, România.

E-mail: anka.gorbancojocariu@gmail.com

ORCID 0009-0001-9573-997X

Prezentat la 01.10.2024